

A vallásszabadság újabb európai jogi kihívásai

Absztrakt

A vallásszabadság nemcsak a jogtörténelemben és az alapjogi gondolkodás kialakulásában játszott fontos szerepet, hanem napjainkban is termékenyítőleg hat az alkotmányjogi viták differenciált megközelítésére. Ennek oka, hogy a vallásszabadság valójában a vallásos meggyőződések több – egymástól némileg elkülöníthető – mozzanatát is védelem alá helyezi, ráadásul igyekszik beazonosítani a valóban védelemre szoruló egyéneket a vallási konfliktusokban. Az állami semlegesség érvényesítési körének kiterjesztése és a vallásszabadság negatív oldalának jogi védelme mindazonáltal összetett helyzetet eredményezett, mivel egyrésztől sérülhet egyes európai államok törekvése kulturális identitásuk megtartására, másrésztől ellentmondásos jogi felálláshoz vezethet: a negatív vallásszabadság a vallásos emberekkel szemben a vallásoktól távolságot tartani kívánó egyéneket helyezheti alkotmányos védelem alá.

Kulcsszavak: vallásszabadság, fejkendő vita, iszlám, Európai Unió Bírósága, Emberi Jogok Európai Bírósága, negatív vallásszabadság, állami semlegesség

Bevezetés

A vallásszabadság szabályozásának kérdése mindig is az egyik legfajsúlyosabb vitatémája volt az alapjogi gondolkodásnak. Noha úgy tűnik, nehézkesen tartható az a régi felfogás, amely szerint a „hit szabadsága” egyúttal valamennyi más alapjog ősforrásának is tekinthető,² mindazonáltal mégis kijelenthető, hogy a vallásszabadság ősi alapjog, amelynek gyökerei egészen a harmincéves háború vallási, illetőleg felekezeti küzdelmeire visszavezethetők. Kialakulása mind időbeli, mind geográfiai szempontból összetett folyamat, így például a vallás, avagy a hitbéli meggyőződés úgynevezett „megvallásának” – kinyilvánításának – szabadsága még egy viszonylag újabb jogtörténeti fejleménynek tekinthető.³

Jelen tanulmányban a vallásszabadság szabályozásának az elmúlt évtizedekben az európai jogalkotásban és jogalkalmazói gyakorlatban kialakult újabb fő tenden-

¹ Megbízott oktató, Nemzeti Közszolgálati Egyetem ÁNTK Európai Köz- és Magánjogi Tanszék.

² Herbert Krüger: *Allgemeine Staatslehre*. 2. Aufl. Stuttgart, Kohlhammer, 1966. S. 533ff.

³ Ekkehart Stein – Frank Götz: *Staatsrecht*. 21. Aufl. Tübingen, Mohr Siebeck, 2010. S. 261f.

ciái kerülnek vizsgálat alá. Megjegyzendő, hogy fontos szerepet játszik a vallásszabadságról szóló alkotmányjogi vitákban a Német Szövetségi Alkotmánybíróság (BverfG)⁴ joggyakorlata, amelynek egyrészt nagy hatása volt az Emberi Jogok Európai Bíróságának (EJEB) és az Európai Unió Bíróságának (EUB) ítélkező tevékenységére is, amely bíróságokkal a BverfG egyébként is kooperációs – és egyszerre konfrontatív – viszonyban áll.⁵ Másrészt gyakorlatában egészen a porosz alkotmánytól világosabban nyomon követhetők az elmúlt mintegy másfél évszázad jogtörténeti lenyomatai, így a vallásszabadságról szóló jogértelmezési viták folyamata, ezért európai jogi relevanciával is bír annak elemzése.

Fontos hangsúlyozni, hogy bizonyos jogi dilemmákra közvetetten az európai demográfiai változások, így az iszlám vallás megerősödése mutatott rá, amelyet egy jogi és szimbolikus jelentőségű vita is jelez Európában a muszlim hölgyek fejkendőjével kapcsolatosan. A fejkendőviselet körül futó jogi disputa mélyebb elemzése ezért napjainkban döntő mozzanata a vallásszabadsággal kapcsolatos alapjogi vizsgálódásoknak.

A vallásszabadság jogtörténeti jelentősége

A vallásszabadság jogi biztosításának gondolata először a 16–17. században jelent meg. Abban a történelmi periódusban, amikor a katolikus és protestáns mozgalmak közötti – kezdetben alapvetően inkább csak teológiai jellegű – viták előbb politikai természetűvé váltak, majd elsődlegesen a harmincéves háború pusztító évtizedei során katonai konfliktusokat is eredményeztek. Ekkortájt az áttörés avagy megbékélés elérésére még nem mutatkozott esély, a frontvonalak erősen megmerevedtek. Éppen emiatt vált szükségessé olyan politikai, illetőleg jogi megoldás, amely egyrészt az individuumok számára is bizonyos szintű oltalmat biztosíthatott, másrészt egyúttal egy politikai kompromisszum kialakítását is lehetővé tette. Az Augsburg környéki birodalmi és vallási békeszerződések és később különösen a vesztfáliai békepaktum megkötésével kísérelték meg ezt a kompromisszumot jogi formába önteni.⁶ Később fordulópontot jelentettek Nagy Frigyes rendelkezései is: a „felvilágosult” porosz királyi udvar hangsúlyozta a vallási türelem, a tolerancia jelentőségét, így, hogy az állami intézmények feladatköre vallási kérdésekben kor-

⁴ Bundesverfassungsgericht, ehelyütt röviden: BverfG.

⁵ Felix Ekardt – Verena Lessmann: EuGH, EGMR und BVerfG: Die dritte Gewalt im transnationalen Mehrebenensystem. *Kritische Justiz*, (2006), 4. 381–385.

⁶ Anne Mick-Schwerdtfeger: *Kollisionen im Rahmen der Religionsausübung. Eine Analyse am Beispiel ausgewählter Fallkonstellationen*. Aachen, Shaker, 2008. 12.

látozott, hatáskörük leginkább arra terjed ki, hogy a felekezetek semmi esetre se tudjanak domináns pozícióba kerülni egymással szemben.⁷

Fontos szerepe volt mindazonáltal az amerikai függetlenségi mozgalmaknak is: a 17. század elején New Englandbe érkező előbb néhány ezres, majd néhány tízezressé növekvő telepesközösség túlnyomórészt puritánokból állt, vallási okok is szerepet játszottak az amerikai áttelepülésükben és „vállalkozásukban”, hiszen az angol kormány és az angol államegyház részéről üldözéseket is el kellett szenvedniük. Kezdetben az új „telepes” kormányzathoz – „államhoz” – való viszonyulásukat is tükrözte ez, a puritán életforma és vallási felfogás védelmezése érdekében elismert kongregacionalista (állam)egyházi szervezet létesítésével azonban ismételten csak egy vallási ortodoxia jött létre, amely újfent nézeteltérésekhez vezetett.⁸ Így vált szükségessé a Rhode Island-i kolónia 1636-os megalapítása, amely néhány évtizeddel később az angol királytól jogi biztosítékot is kapott a vallás és kormányzat elválasztására és a lelkiismereti szabadság garantálására. Az Egyesült Államok létrejöttének történelmi folyamatában mégis csak hosszú út vezetett el az alkotmány első tíz kiegészítéséig, vagyis a Bill of Rights 1791-es ratifikálásáig:⁹ a Bill of Rights első módosításának két klauzulája kifejezetten tiltotta bármilyen államegyház jogi elismerését, továbbá deklarálta a vallás szabad gyakorlásának jogi védelmét is, amelyre alapozva 1879-ben az amerikai Legfelsőbb Bíróság meg is hozta első döntését a Reynolds vs. United States ügyben.¹⁰

Megemlítendő az az elméleti megközelítések szintjén jelentkező változások is a 17. században, amelyek az állam eszmei-elméleti megközelítésével álltak összefüggésben. Előbb Thomas Hobbes, majd még inkább John Locke klasszikus liberális államfelfogása szerint az uralkodónak nem az a dolga, hogy saját személyes vallási meggyőződése alapján „lelkeket mentsen”, sokkal inkább a világi dolgok igazgatása, a természetes javak védelme.¹¹

Ugorva egyet az időben, fontos egyúttal azt is vizsgálni, hogy az eltérő történelmi háttér továbbra is nyomot hagy Európában a vallásszabadság közjogi szabályozása vonatkozásában is: erre példa Franciaország, ahol az állam és egyház elválasztása a katolikus és szekuláris – sőt egyes történelmi periódusokban már-már vallásellenes – politikai erők küzdelme mentén valósult meg, és jelentősen hozzájárult a laicista felfogás kialakulásához.¹²

⁷ Max Lehmann – Herman Granier: *Preußen und die katholische Kirche seit 1640: Nach den Acten des Geheimen Staatsarchives*. Vol. II. (h. n.), Nabu, 2012. 2. Theil. 1740–1747.

⁸ John J. Patrick – Gerald P. Long: *Constitutional Debates on Freedom of Religion: A Documentary History*. Westport–London, Greenwood, 1999. 2–7.

⁹ Patrick–Long (1999): i. m. 35–36.

¹⁰ Reynolds v. United States.

¹¹ Russell Blackford: *Freedom of Religion and the Secular State*. West Sussex, Wiley-Blackwell. 2012. 46–51.

¹² Dimitri Almeida: *Laizität im Konflikt. Religion und Politik in Frankreich*. Wiesbaden, Springer, 2017. 13–15.

Németországban a ma is hatályos alkotmány átvette a weimari birodalmi alkotmány bizonyos elemeit. Ilyen például a vallásszabadság *lex specialis* szabályozásként történő értelmezése,¹³ továbbá a weimari alkotmány 136., 137., 138., 139. és 140. cikkei.¹⁴ A német alaptörvény 4. cikke egységes alapjogot biztosít a BVerfG gyakorlata szerint. A legfontosabb oka ennek a felfogásnak az, hogy a vallásgyakorlás, a hit és a hit megvallásának (hitvallás) szabadsága differenciálható ugyan, azonban az átmenetek ezek között a komponensek között nem egyértelműek.¹⁵ Anne Mick-Schwerdtfeger szerint mind a történeti, mind a szövegtani típusú értelmezése alapján az ebben a cikkben foglalt alapjogokat egyértelműen el kellene választani egymástól.¹⁶ A hit és hitvallás szabadságának és a vallásgyakorlás szabadságának differenciálása azért bírhat jogi jelentőséggel, mert a vallásgyakorlás keretében liturgikus és kultikus cselekedetekkel a közéleti szférára is hatást lehet gyakorolni. Ennek megfelelően a porosz és a weimari alkotmány is differenciáltan közelítette meg a vallásszabadságot, és a vallásgyakorlásnak önálló törvényi garanciákat biztosítottak.¹⁷ A vallásszabadságnak ezt a fajta differenciálhatóságát ismerte fel az EJEB is, amikor megkülönböztette a *forum internum* és a *forum externum* kategóriáit joggyakorlatában, utóbbi a vallásos meggyőződés megvallásának és a vallás gyakorlásának a szabadságával azonosítható (Krupko kontra Oroszország).¹⁸

A vallásszabadság változó társadalmi feltételei

Ahogy a fenti rövid történelmi utalások alapján is látható, a vallás- és lelkiismereti szabadságért való küzdelem rendkívül fontos tényező volt a nyugati világ történelmében, a vallásszabadságért való küzdelem lényeges szerepet játszott államok létrejöttében, valamint a nyugati államelméleti, illetőleg alkotmányos gondolkodás elmélyülésében is. Az állami szabályozás szempontjából a vallások természetesen mindig is nagy jelentőséggel bíró társadalmi jelenségek voltak, amely Janus-arcú karakterükből is adódik: „A vallás integrációelméleti szempontból egy kettős jelenség. Egyszerre van békéltető és konfliktusokat kiélező hatása is. Közösségi érzéseket és szolidaritást erősítő közösségi hálókat teremt, identitást és individuális karaktert erősít, tartást és életkedvet ad. Hordoz az életben, vigasztal a halálban” – írja Hans

¹³ Ulrich Fülbier: *Die Religionsfreiheit in der Bundesrepublik Deutschland und den Vereinigten Staaten von Amerika unter spezieller Berücksichtigung der jeweiligen Methodik der Verfassungsinterpretation*. Berlin, Duncker & Humblot, 2003. 188.

¹⁴ Fülbier (2003): i. m. 210.

¹⁵ Michael Sachs: *Grundgesetz. Kommentar*. 8. Aufl. München, C. H. Beck, 2018. 341.

¹⁶ Mick-Schwerdtfeger (2008): i. m. 21–25.

¹⁷ Fülbier (2003): i. m. 180.

¹⁸ Krupko and others vs. Russia, ECHR (2014), App. no. 26587/07. Concurring opinion of Judge Pinto De Albuquerque. 5.

Michael Heinig,¹⁹ aki szerint azonban a vallások „hadviselő-destruktív” oldalára szolgáltak drasztikus példával a nyugati országok számára például a 2001. szeptember 11-én bekövetkezett terrortámadások.²⁰ A New York-i terrortámadással azonban régi-új felismerésre válhatott az is, hogy immár nemcsak a politikai és gazdasági kapcsolatok, hanem a vallások is sok tekintetben transznacionálisakká váltak, és a politikai döntések függvényében reagálnak az egyes vallások nemzeteket átszövő hálózataira is.²¹ Különösen jelentős ez a felismerés, ha figyelembe vesszük, hogy a demográfiai és kulturális viselkedések mintázata a korábbiakhoz képest már a 2000-es évek elejére is meglehetősen diverzzé vált Európában,²² a korábbi elméleti sémák így egyes esetekben rekonstruálási kényszer alá kerültek. A kulturális-vallási területen lejátszódó változásokat valamelyest visszatükrözik a statisztikai felmérések adatai is, jóllehet számos bizonytalanság is húzódik a számadatok mögött. Hiába mutatják például egyes kimutatások azt, hogy Európa több mint hétszázmillió populációjának legalább fele továbbra is kereszténynek tartja magát, a felekezeti különbségek és a vallás aktív gyakorlása mégis jelentős eltéréseket mutathatnak fel a gyakorlatban. Ráadásul a felmérések is olykor ellentmondásos adatokat tükröznek, így például egyes kimutatások szerint az európai lakosság mintegy negyede kifejezetten agnosztikus, avagy ateista, egy másik felmérés szerint azonban a „nem hívők” aránya valójában ennél immár jóval több, inkább negyven százalék körüli arányt tesz ki: ennek megfelelően – legalábbis egyes kimutatások szerint – Csehországban, Franciaországban és az Egyesült Királyságban a lakosság arányos többsége „nem hívőként” határozza meg magát. Növekszik a muszlimok száma is, az előrejelzések szerint arányuk a következő két-három évtizedben a teljes európai lakosság tíz százalékát is meghaladhatja.²³

A vallásszabadság immanens korlátai

A német alkotmányjogi gyakorlatban kristályosodtak ki a legtisztábban a vallásszabadság olyan immanens jellegű korlátjai, amelyek a 21. század gyorsan változó társadalmi feltételei mellett jelentős kihívás elé állítják az alkotmányjogászokat: az állam semlegességének követelménye különleges jelentőséggel bír, és a vallásszabadság objektív dimenziójához tartozik.²⁴ Kiemelkedő jelentősége van a negatív

¹⁹ Hans Michael Heinig: „Säkularismus” und „Laizismus” als Anfragen an das säkulare Religionsrecht in Deutschland. In Lothar Häberle – Johannes Hattler (szerk.): *Islam – Säkularismus – Religionsrecht. Aspekte und Gefährdung der Religionsfreiheit*. Berlin–Heidelberg, Springer, 2012. 92.

²⁰ Heinig (2012): i. m. 93.

²¹ Timothy A. Byrnes – Peter J. Katzenstein: *Religion in an Expanding Europe*. New York, Cambridge University Press, 2006. 286–287.

²² Gerda Neyer et al. (szerk.): *The Demography of Europe*. Dordrecht, Springer, 2013. 1–15.

²³ Yasemin El-Menouar: The Religious Landscape in Europe. *Europe-infos.eu*, 2017. november.

²⁴ Volker Epping – Christian Hillgruber (szerk.): *Beck'scher Online – Kommentar Grundgesetz (BeckOK GG)*. München, C. H. Beck, 2019. GG Art. 4. Rn. 47 és 79.

vallásszabadságnak is, amely az állam semlegességének követelményével áll szoros viszonyban. A vallásszabadság negatív oldala egy állami kötelezettséget fogalmaz meg: az államnak biztosítani kell a polgárainak a lehetőséget „nem hinni”, illetőleg mellőzni bármiféle vallási gyakorlatot. Vagyis az alapjog hordozóit semmi esetre sem lehet állami beavatkozással arra kényszeríteni, hogy vallási gyakorlatokban kelljen részt vállalniuk: szabadon kinyilváníthatják az elutasító meggyőződésüket, elutasíthatnak bármely vallási irányzatot, továbbá nyilatkozniuk sem kell vallási hovatartozásukról és meggyőződésükről, mégpedig tehetik ezt anélkül, hogy amiatt bármiféle hátrány érne őket.²⁵

Az állami semlegesség követelménye

Az állami semlegesség követelményével a vallásszabadság kapcsán már az Emberi Jogok Európai Bírósága (EJEB) is foglalkozott ítélező tevékenysége során. Az EJEB megállapítása szerint az egyezményben részes államok lényegében a vallási pluralizmus végső garantőrei, akik pártatlanságra és semlegességre kötelesek. Ez egyúttal általános jelleggel azt is jelenti, hogy az állami aktusok nem irányulhatnak arra, hogy bármely vallást vagy vallási irányzatot legitimáljanak más irányzatokkal szemben. Továbbá, hogy az államnak gondoskodnia kell arról, hogy a konfliktusban álló felek – így az egymással szemben álló vallási mozgalmak – igyekezzenek tolerálni egymást (Sinan Isik kontra Törökország).²⁶

A mélyebb értelmezés céljából érdemes visszatérni ismét a német jogtörténeti alapokhoz, még ha a vallási-világnézeti semlegesség posztulátuma nem is került bele a német alaptörvény szövegezésébe, és jogi fogalomként csak korlátozottan definiálható,²⁷ az alapjogi rendszerben mégis egyre fundamentálisabb²⁸ jelentőséggel bír. Az értelmezés szempontjából a német alkotmányjogi szisztematikának egy középutat kellene járnia, amelyet a BverfG lényegében már 1968-ban kidolgozott: eszerint a fő elv egy „neutrális, általános érvényű” értelmezési irány, amely egyúttal a vallási és világnézeti közösségek önértelmezését sem hagyja figyelmen kívül.²⁹ A BverfG később az úgynevezett Kirchenbausteuer-ítéletében megállapította, hogy a német alaptörvény vallásszabadságra vonatkozó szakaszai alapján levezethető egy alkotmányjogi követelmény, amely az államot vallási-világnézeti ügyekben semleges viszonyulásra kényszeríti. Eszerint egy vallási-morális meggyőződésnek sem szabad állami részről előnyben részesülnie. Különösen ilyen eset lenne, ha állami

²⁵ Sachs (2018): i. m. 251. Rn. 26-tól.

²⁶ Sinan Isik v. Turkey, ECHR (2010), App. no. 21924/05. 45.

²⁷ Klaus Schlaich: *Neutralität als verfassungsrechtliches Prinzip*. Tübingen, J. C. B. Mohr, 1972. 40., 221. oldaltól.

²⁸ Schlaich (1972): i. m. 12. oldaltól.

²⁹ BverfG, Beschluss vom 16.10.1968, Az. 1 BvR 241/66. Rn. 25.

előírásokon keresztül akár közvetve egyházi hatalmi jogosítványokat terjesztenének ki olyan személyek fölött, akik egyáltalán nem is az adott vallási közösség tagjai.³⁰ A BverfG ismert Kreuz im Gerichtsaal-határozatában helyt adott egy alkotmányjogi panasznak, mert indokoltnak látta, hogy a panasz benyújtója – aki zsidó származású volt – vallásszabadságában sértve érezhesse magát a tárgyalóteremben elhelyezett feszület miatt.³¹ Az ítélet indoklása szerint a kereszt tárgyalótermi elhelyezése általában tolerálható, mégis lehetnek olyan személyek, akik például speciális történelmi és személyes okokból ezt az azonosítást képtelenek elfogadni, és ezért ennek a kisebbségnek a figyelembevétele miatt az államnak semlegesen kell cselekednie.³² Figyelemre méltó, hogy a BverfG történelmi aspektusokat is vizsgálat alá helyezett az ügyben, így, hogy a zsidókat olykor éppen a feszületre hivatkozással üldözték Németországban.³³ Később az úgynevezett Körperschaftstatus der Zeugen Jehovas-ítéletében a BverfG kimondta, hogy a semlegesség követelménye valamennyi különböző vallással szemben érvényes, az állam sem etikailag, sem morálisan nem tehet különbséget a különböző vallási-teológiai doktrínák között, továbbá nem szabad egyetlen egyház vagy hitközösség szervezeti felépítését és tanait sem megítélnie.³⁴ A pártatlanságnak ez a követelménye arra kötelezi az államot, hogy etikai és vallási ügyekben lemondjon totalitásra irányuló igényéről. Következésképpen az államnak nem szabad totalitárius jelleggel megállapítania azt, hogy mit kelljen gondolnia, éreznie polgárainak vallási és világnézeti szempontból, valamint nem állhat fenn államegyház, illetőleg pénzügyi-jogi eszközökkel támogatott vallási irányzat sem.³⁵ Az állami semlegesség – az államegyház tilalmán kívül – felölel két további feltételt, először is az „identifikáció elkerülésének”, másodszer az egyenlő bánásmódnak az elvét.³⁶

Az identifikáció elkerülésének alapelve már viszonylag korán a kritikák kereszt-tüzébe került: Klaus Schlaich úgy vélekedett, hogy az alaptörvény alapjogi szerkezete kifejezetten sem a pluralitás, sem pedig az identifikáció elkerülésének elve mellett nem áll, mert az egyidejűleg a társadalom értéknitottságát is őrzi, és a polgárokat is védenie kell a túl erős ideológiai-vallási befolyásyakorlástól.³⁷ A BverfG azonban az identifikáció és az egyenlő bánásmód követelményének tartalmát is konkretizálta bizonyos mértékben, így például kimondta, hogy az államnak egyetlen vallással sem szabad azonosítania magát, azonban bizonyos „világi kritériumok” alapján

³⁰ BverfG, Urteil vom 14.12.1965, Az. 1 BvR 413/60, 1 BvR 416 /60, BverfG 93 Rn. 35.

³¹ BverfG, Beschluss vom 17.07.1973, Az. 1 BvR 308/69, BverfG 42, 321. Rn. 28.

³² BverfG, Beschluss vom 17.07.1973, Az. 1 BvR 308/69, BverfG 42, 321. Rn. 27–28.

³³ BverfG, Beschluss vom 17.07.1973, Az. 1 BvR 308/69, BverfG 42, 321. Rn. 9.

³⁴ BverfG, Urteil vom 19.12.2000, Az. 2 BvR 1500/97, BverfG 102, 370. Rn. 89.

³⁵ Ingo von Münch – Philip Kunig (szerk.): *Grundgesetz-Kommentar*. 5. Aufl. Bd. 1. München, C. H. Beck, 2000. 302., Rn. 2 f. és Sachs (2018): i. m. 242. Rn. 5.

³⁶ Münch-Kunig (2000): i. m. 305., Rn. 3.

³⁷ Schlaich (1972): i. m. 187., 242.

tehet különbségeket a vallási közösségek között.³⁸ Az egyik első BverfG-döntés a fejkendőviták sorában éppen így arra mutatott rá, hogy az állami semlegesség követelménye és azzal az egyházi és állami szféra elválasztása semmiképpen sem jelenthet laicizmust Németországban. A német szabályozás egy „nyitott és tiszteletteljes” modellt követ, amely alapján az államnak kötelessége a vallási közösségeknek és híveiknek bizonyos cselekvési mozgásteret hagynia, sőt biztosítania is kell, hogy azok gyakorolhassák vallási aktivitásukat.³⁹ Ez a nyitott semlegesség egy együttműködési viszony, amelyben az állam bizonyos világi kritériumokat, így például egy vallási szervezet reprezentatív erejét tekintetbe veheti bizonyos esetekben.⁴⁰

A negatív vallásszabadság

A negatív vallásszabadság egy olyan speciális jogi instrumentumként is értelmezhető, amelynek segítségével az államot kötelezni lehet arra, hogy vallási és világnézeti szempontból semlegesen járjon el. Ez a lényeges kapcsolat az állami semlegesség elve és a negatív vallásszabadság között. Noha a negatív vallásszabadság bizonyos védett tényállásai a Weimari Birodalmi Alkotmány 136. cikkében egészen konkrétan meghatározásra kerültek, továbbra is jelentős a bizonytalanság annak kontúrjait illetően, és e tekintetben az egyes bírói fórumok némiképpen eltérő válaszokat is adtak ítélkezési tevékenységük során. Például az EJEB is elismerte a negatív vallásszabadságot, amikor kimondta, hogy annak a jognak, amely az egyéneket feljogosítja, hogy kinyilvánítsák vallási meggyőződésüket, hovatartozásukat avagy hitüket, van egy negatív aspektusa is, mégpedig hogy az egyének nem kötelezhetők arra, hogy nyilvánosságra hozzák vallási meggyőződésüket.⁴¹ Ez a vallásszabadság „negatív oldalának” nyilvánvalóan egy kissé eltérő értelmezése, igaz, az EJEB nem sokkal később kiterjesztette az értelmezési körét, amikor azt mondta, a negatív vallásszabadság nem korlátozható le az egyházi lelki szolgálatoktól avagy a vallásos oktatástól való tartózkodás jogára, hanem kiterjed a vallásos meggyőződést kifejező egyéb gyakorlatokra és szimbólumokra is. A vallásszabadság negatív aspektusa különösen akkor bír jelentőséggel, amikor éppen az állam nyilvánítana ki valamilyen szorosabb kapcsolatot egy vallással (Lautsi kontra Olaszország).⁴²

³⁸ BverfG, Beschluss vom 13.10.1998, Az. 2 BvR 1275/96. Rn. 47.

³⁹ BverfG, Urteil vom 24.09.2003, Az. 2 BvR 1436/02. Rn. 3.

⁴⁰ Bruno Schmidt-Bleibtreu et al.: *GG Kommentar zum Grundgesetz*. 14. Aufl. Köln, Carl Heymanns, 2018. 282.

⁴¹ Sinan Isik v. Turkey, ECHR (2010), App. no. 21924/05. 41.

⁴² Lautsi v. Italy, ECHR (2011), App. no. 30814/06. 55.

Szemléletesebb mindazonáltal a BverfG joggyakorlata, amely folyamatosan konkretizálta és formálta a negatív vallásszabadság értelmezési körét.⁴³ Ebből a bizonytalanságból adódik a kérdés, hogy vajon a vallásszabadság pozitív vagy negatív oldalának kellene nagyobb mértékű jogi védelmet élveznie. A heves viták akkor kezdődtek, amikor a BverfG az ismert Krucifix-határozatban a negatív vallásszabadság oldalára állt még 1995-ben. A BverfG ítélete szerint abban az időben a bajor iskolarend bizonyos része alkotmányellenes volt, és így semmissé is vált, mivel az iskolarend előírta, hogy a bajor népiskolák valamennyi iskolatermében ki kell függeszteni egy feszületet.⁴⁴ A BverfG érványa szerint egy ilyen állami szabályozás sérti az állami semlegesség követelményét, mert az állam a feszület által, amely a kereszténység egy speciális vallási szimbóluma, „identifikálja” magát a kereszténységgel, miközben az állami semlegesség és a vallásszabadság célja éppen az, hogy elkerülhetővé váljanak az államnak az ilyen típusú önmeghatározásai.⁴⁵ A hit szabadságának jogfenntartások nélküli garantálása nem jelent korlátlan állami védelmet, a vallásszabadság korlátjai az alkotmányjogi előírásokból következnek.⁴⁶ A BverfG úgy döntött, hogy a nem keresztény diákok negatív vallásszabadsága – szemben a hívő keresztények pozitív vallásszabadságával – nagyobb védelemre érdemes alkotmányos érdeket képez, mert a kötelező jelleggel előírt keresztáltítás diszkrimináló módon nem hagy „kikerülési” lehetőséget a másként gondolkozók számára, miközben a 4. cikk kifejezetten a kisebbségi pozíciót részesíti védelemben. Ezen túlmenően a BverfG a pozitív vallásszabadság korlátját éppen elsősorban az állami intézményekben érzékeli, amelyek semmilyen helyet nem biztosíthatnak a szabad vallásgyakorlás vagy más vallási aktivitás számára.⁴⁷ A BverfG a legújabb fejkendőügyben hozott határozatában hangsúlyozta az „állam által kialakított helyzet” jelentőségét: a negatív vallásszabadság az alapjog hordozójának egy jogi lehetőséget teremt arra, hogy önkéntes választása alapján bármely vallástól távol-ságot tartson. Mindazonáltal napjainkban az állampolgároknak egy vallásilag és kulturálisan sokszínű társadalmi közegben kell élniük mindennapjaikat, amelyben „elkerülhetetlen a konfrontáció” különböző vallási meggyőződések kinyilvánításával, és ezt el is kell viselniük bizonyos mértékben. A BverfG szerint az állami szférának azonban kivételt kell képeznie. Az állam szerepe ugyanis abban áll, hogy jogosítványainak felhasználásával megakadályozza a nem kívánt és feszültségteljes konfrontációkat a vallási szimbólumokkal a hivatali, közjogi intézményekben (így például egy bíróságon belül) – érvelt még korábban a BverfG.⁴⁸

⁴³ Friedhelm Hufen: *Staatsrecht II. Grundrechte*. 7. Aufl. München, C. H. Beck, 2018. 375.

⁴⁴ BverfG, Beschluss vom 16.05.1995, Az. 1 BvR 1087/91. Rn. 2–3.

⁴⁵ BverfG, Beschluss vom 16.05.1995, Az. 1 BvR 1087/91. Rn. 39–42.

⁴⁶ BverfG, Beschluss vom 16.05.1995, Az. 1 BvR 1087/91. Rn. 48.

⁴⁷ BverfG, Beschluss vom 16.05.1995, Az. 1 BvR 1087/91. Rn. 56–57.

⁴⁸ BverfG, Beschluss vom 14.01.2020, Az. 1 BvR 1333/17. Rn. 94–95.

Állami semlegesség kontra kulturális identitás: feszültségteljes viszony

Az állami semlegesség követelménye és annak speciális vetülete, a negatív vallásszabadság – mint az fentebb látható volt – az egyének és az államok szintjén is erős feszültségeket eredményez, és különösen így van ez az európai integráció folyamatában. Az Európai Unióról szóló szerződés 3. és 4. cikke ugyanis rögzíti, hogy az Európai Unió tiszteletben tartja államközössége kulturális sokféleségét és a tagállamai nemzeti identitását is. Azonban a nemzeti szintű emberi jogi standardok és különösen az európai emberi jogi egyezmények – Emberi Jogok Európai Egyezménye, Alapjogi Charta – következetes érvényesítése már feszültségteljes viszonyban állhat az államok kulturális identitása megőrzésének esetleges igényeivel. Nem könnyítette meg e helyzet megítélését az EJEB joggyakorlata sem, a Lautsi-ügyben hozott két ellentmondásos döntése a mai napig éles viták tárgya: ahogy arra fentebb már utalás történt, a Lautsi-ügyben, ahol az Olaszországban élő panaszos ugyancsak a tantermekben elhelyezett feszület miatt emelt kifogást, az EJEB Kamarája érzekelte a negatív vallásszabadság sérelmét, egyúttal a feszület kihelyezését egy „erős külső vallási szimbólumnak” tekintette. Ezzel a Nagykamara másodfokon azonban nem értett egyet, a feszületet pusztán egy „passzív jelképnek” minősítette, érvelésében a döntő pedig az volt, hogy állásfoglalása szerint egészen addig, amíg nincs szó indoktrinációról, a részes tagállamok mérlegelési jogköréhez tartozik, hogy egy adott tradíciót továbbörökítsenek, avagy sem.⁴⁹

Ezzel a feszültségteljes viszonytal kapcsolatosan már a német alkotmányjogi viták kapcsán is erősen eltérő álláspontok alakultak ki. Például Jörg Müller-Volbehr a szövetségi államok alkotmányos alapelveiben olyan „immanens” alapjogi korlátokat látott, amelyek az államok számára bizonyos mértékű játéktérrel garantálnak a kultúra és a képzési szféra területén, ebből kifolyólag pedig a negatív vallásszabadságot is korlátozzák. Müller-Volbehr szerint a vallási-világnézeti semlegesség semmi esetre sem vezethet intoleráns laicizmushoz, és az össztársadalmi szféra akarattalagos és teljes neutralizációjához. A hit szabadságának negatív oldala nem dominálhatja a vallásszabadság alkotmányjogi koncepcióját, mert azzal a társadalom érték-koncepciói veszíthetnék el szellemi bázisukat – vélekedett Müller-Volbehr.⁵⁰

Christian Henkes és Sascha Kneip szerint miközben különböző bírósági fórumok még az 1980-as években döntéseiket a fejkendővel készült fényképes igazolmányok ügyében erősen a vallások egyenlő bánásmódjának jegyében hozták meg,⁵¹ addig egyes újabb tendenciák inkább egy szigorúbb „laicista” modell követése

⁴⁹ Lautsi (2011): i. m. 68–69.

⁵⁰ Jörg Müller-Volbehr: Positive und negative Religionsfreiheit. Zum Kruzifix-Beschluß des BverfG. *JuristenZeitung*, 50. (1995), 20. 996.

⁵¹ Christian Henkes – Sascha Kneip: Von offener Neutralität zu (unintendiertem) Laizismus: Das Kopftuch zwischen demokratischem Mehrheitswillen und rechtsstaatlichen Schranken. *Leviathan*, 38. (2010), 4. 590.

irányába mutatnak. A szigorú neutralitás modelljében a felekezeti-vallási szimbólumokat kizárják a közintézményekből, és a polgárok vallási kapcsolódásai figyelmen kívül maradnak a közsférában. Ezzel szemben a nyitottabb – pluralisztikus – polgári modellel elviekben jól összeegyeztethető nyitott semlegesség tekintettel tud lenni a polgárok vallási identitására, és nem választja el élesen a közsférát az állampolgárok egyes vallási kötődéseitől – vélekedett Henkes és Kneip.⁵²

Mindazonáltal ahogyan azt Lorenzo Zucca is kifejti, akár a nyitottabb pluralisztikus modellről, akár a zártabb laicizmusról van szó, mindkét esetben a szekuláris állami rend felépítése az eredmény.

„A szekularizmus új modellje hasonló megközelítést jelent, mint ahogyan a modern szekuláris államok közelítik meg a társadalomban jelen levő sokféleséget. [...] Ez az új modell nem egyfajta ideológiaként kívánja védelmezni a szekularizmust, sokkal inkább úgy kívánja bemutatni, mint közös alkotmányos hagyományunkat, amely egyfajta bázisként szolgálhat a jövőnk számára is.”

Zucca szerint ez a felfogás különösen illik az Európai Unió koncepciójához, amely egy egységes gazdasági és politikai tömörülést kíván létrehozni, egészen széles körű nemzeti gyakorlatokat és perspektívákat integrálva.⁵³

A muszlim fejkendőőről szóló jogvita jelentősége: a vallásszabadság új kihívásai Európában

A muszlim hölgyek fejkendőjéről szóló jogi disputa az elmúlt évtizedek egyik legjelentősebb tárgyköre volt az alkotmányjogi vitáknak Európában: miközben Franciaországban a vallásszabadság tiszteletben tartására fókuszálva kezdetben megengedően szabályozták a kérdést, addig Németországban az első alkotmánybíróági ítéletek – legalábbis a közhivatalok betöltése vonatkozásában – lehetőséget adtak a vallásszabadság jelentős mértékű korlátozására. Később fordult a helyzet, Franciaországban a fejkendőviselet vonatkozásában is megerősödött a laicista felfogás, így például 2004-től jogszabályi korlátozásokat vezettek be az iskolákban a vallási jelképek – így a fejkendő – viseletével szemben.⁵⁴ Eközben Németország az újabb alkotmánybíróági ítéletek alapján immár inkább a „nyitott, kooperatív semlegesség” irányvonalát követi.

⁵² Henkes–Kneip (2010): i. m. 595.

⁵³ Lorenzo Zucca: *A Secular Europe. Law and Religion in the European Constitutional Landscape*. Oxford, Oxford University Press, 2012. VII.

⁵⁴ Almeida (2017): i. m. 159–162.

A fejkendővita Németországban

A BverfG 2003. szeptember 24-én az úgynevezett Ludin-ügyben hozott határozatában helyt adott egy alkotmányjogi panasznak, amelyben az alkotmányjogi vizsgálatot kezdeményező Fereshta Ludin a német alaptörvény 33. cikk 2. szakaszának és azzal kapcsolatban a 4. cikk 1. és 2., illetőleg a 33. cikk 3. szakaszának sérelmére hivatkozott.

A felsőfokú képzési hivatal Stuttgartban megtagadta, hogy iskolai szolgálatba állítson egy pályázót, Ludint, aki egy hívő muszlíma, mert az iskolában munka közben is hordani akarta a fejkendőjét. A képzési hivatal indokolása szerint a fejkendő egyúttal egy politikai szimbólum is, amely egy kulturális elhatárolódást is kifejez. Emiatt egy ilyen fejviselet az állam semlegességének követelményével nem egyeztethető össze, és a pályázó hölgy alkalmasságának hiányára mutat rá.⁵⁵ A képzési hivatal ugyan érzekelte, hogy döntésével sérti a vallásszabadságot, azonban egyidejűleg a diákok negatív vallásszabadságát is figyelembe vette, továbbá a szülők neveléshez fűződő jogát is a 6. cikk 2. szakasza alapján, valamint az állam semlegességére irányuló követelményrendszert.⁵⁶

Azt a BverfG is elismerte, hogy a szülők nevelési joga és a diákok negatív vallásszabadsága is érintetté vált az ügyben, az iskolai béke azonban akkor válik veszélyeztetetté, amennyiben a veszély fennforgását egy konkrét magatartás idézi elő. A veszély pusztá absztrakt lehetősége nem elegendő, hogy az iskolai béke megzavarása megállapítható legyen.⁵⁷ A muszlim fejkendő speciális vallási jelentőséggel rendelkezik: egyrésztől egy vallási előírás, másrésztől származás, tradíció és identitás kifejezője is lehet. Való igaz mindazonáltal, hogy egyfajta politikailag motivált elhatárolódást is mutathat a nyugati kultúrkörrel szemben.⁵⁸ Pszichológiai szakvélemények szerint nem egyértelmű, hogy az állandó konfrontáció a tanárnő által hordott fejkendővel hátrányosan befolyásolja a diákokat.⁵⁹ A hatályos hivatali jogi előírások kötelezik ugyan a hivatalnokokat a pártatlanságra és a szabad demokratikus alaprend betartására, önmagában a fejkendő hordása azonban ezzel még nem áll szemben.⁶⁰

A BverfG mindazonáltal úgy látta, hogy a tartományi törvényhozásnak egy új szabályozásról, illetőleg a korábbi kibővítéséről kellene döntenie; mégpedig a BverfG szerint az állami semlegesség hatókörét kellene bővítenie a vallásszabadság terhére is. Mivel a semlegesség követelménye a társadalmi-felekezeti sokszínűség növekedésével egyre nagyobb jelentőségre tesz szert, ezért szükség esetén akár „szigorúbban” is érvényesíteni kell. A (tartományi) törvényalkotónak főképpen az iskolai közegben

⁵⁵ BverfG, Urteil des Zweiten Senats vom 24. September 2003 – 2 BvR 1436/02. Rn. 1.

⁵⁶ BverfG, Urteil des Zweiten Senats vom 24. September 2003 – 2 BvR 1436/02. Rn. 5.

⁵⁷ BverfG, Urteil des Zweiten Senats vom 24. September 2003 – 2 BvR 1436/02. Rn. 49.

⁵⁸ BverfG, Urteil des Zweiten Senats vom 24. September 2003 – 2 BvR 1436/02. Rn. 50-tól.

⁵⁹ BverfG, Urteil des Zweiten Senats vom 24. September 2003 – 2 BvR 1436/02. Rn. 56-tól.

⁶⁰ BverfG, Urteil des Zweiten Senats vom 24. September 2003 – 2 BvR 1436/02. Rn. 59-től.

kell az integrációt és a tolerancia kialakulását támogatnia, ahol a diák kikerülhetetlenül összetalálkozik mások kulturális-világnézeti hátterével. Ebből az okból következően az iskolai béke megőrzésének érdekei megelőzik a tanárnő számára biztosított alapjogot. Ezért a tartományi törvényalkotásnak – megfelelő jogszabály alkotásával, illetőleg módosításával – mérlegelése szerint szabad a vallásszabadságot is korlátoznia.⁶¹

A BverfG döntését követően heves teoretikus vita kezdődött az állami semlegesség és a vallásszabadság viszonyáról Németországban. Ernst-Wolfgang Böckenförde úgy foglalt állást, hogy a BverfG ítélete és az éppen általa kifejlesztett „nyitott semlegesség” szisztematikája ellentmondásba került egymással, ráadásul a döntés nem is arányos. Mivel a vallásokat egyenlően kell kezelni, így ezzel a törvényi változtatással nemcsak a fejkendő, hanem a tanerőnek gyakorlatilag minden külső vallási kinyilatkoztatása eltűnik az iskolarendszerből, anélkül, hogy a tanárok bármiféle misszionáriusi tevékenységet folytatnának munkájuk közben. Miközben éppen maga az ítélet hivatkozik arra, hogy a német társadalom vallásilag-világnézetiileg egyre sokszínűbbé válik.⁶²

A BverfG 2015-ben jelentős mértékben korrigálta korábbi pozícióját, és az általános jellegű, törvényileg szabályozott fejkendőtilalmat immár alkotmányellenesnek minősítette. A vallási-világnézeti öltözködés országos avagy tartományi szintű tilalma aránytalan beavatkozást jelent, amely csak akkor fogadható el, amennyiben az az iskola nyugalmát (iskola békéjét) komolyan és egész érvényességi területe vonatkozásában konkrét jelleggel veszélyezteteti. Amennyiben a fenyegetettség csak absztrakt jelleggel forog fenn, akkor a vallásszabadságnak egy ilyenfajta korlátozása nem foghat helyt. Egy további feltétele a tilalom alkotmányellenessége megállapításának a fejkendő viselőjének motívuma. Vagyis ha a tanárnő a fejkendőt – vagy bármilyen egyéb vallási jelképet – beláthatóan azért hord, mert azzal ő egy el nem hagyható vallási előírást szeretne megtartani, és nem például politikai szimbólumként, akkor nem lehetséges egy ilyen általános tilalmat a vallásgyakorlással szemben igazolni.⁶³ A BverfG 2015-ös ítéletében megerősítette a „nyitott semlegesség” elvét, s kimondta, hogy a vallásszabadság egy valamennyi vallási meggyőződés számára egyenlő „támogató irányultság”. Az iskoláknak is ezért – a nyitott semlegesség szisztematikája alapján – valamennyi különböző érték koncepció előtt nyitottnak kell maradniuk. Ez a nyitottság semmiképpen sem eredményezheti az állami semlegesség veszélyeztetését. Amennyiben azonban a tanerő egyes tagjai muszlim fejkendőt viselnek, az állam még nem azonosítja be magát az iszlámmal. Az identifikáció elkerülésének követelménye jóval problematikusabb abban az esetben, amennyiben egy feszület kerül

⁶¹ BverfG, Urteil des Zweiten Senats vom 24. September 2003 – 2 BvR 1436/02. Rn. 62-től.

⁶² Ernst-Wolfgang Böckenförde: BverfG, 24.6.2004 – 2 C 54.03. Das „islamische Kopftuch“ in Baden-Württemberg. *JuristenZeitung*, 59. (2004), 23. 1180.

⁶³ BverfG, Beschluss vom 27.01.2015, Az. 1 BvR 471/10. Rn. 80.

elhelyezésre egy osztályteremben.⁶⁴ A BverfG legújabb döntése szerint mindazonáltal már más a helyzet, amennyiben az igazságszolgáltatásról van szó, a judikatíva ugyanis rendkívül jelentős államreprezentáló funkcióval rendelkezik, így ott az öltözködési korlátozások akceptálhatók a judikatíva képviselőivel szemben.⁶⁵

Fejkendőtilalom megengedhetősége a privát szférában

A fejkendőviselettel már aktívan foglalkoztak az európai bírói fórumok, az egyik első érdemi döntést a tárgykörben az EJEB szintén egy muszlim vallású középiskolai tanárnő ügyében hozta (Dahlab kontra Svájc). Az EJEB érzekelte az állami semlegesség követelményét és a diákok negatív vallásszabadságát is, s megengedhetőnek tartott olyan állami szabályozást, amely korlátozza a fejkendő viseletét. A tanerőnek ugyanis a szolgálati ideje alatt úgy kell viselkednie, mint egyfajta laikusnak, és tekintettel kell lennie arra, hogy a felekezeti semlegesség és az iskolai béke biztosított maradjon az iskolában. Az iskolák különösen veszélyben állnak abban a tekintetben, hogy könnyen a vallási konfliktusok helyszíneivé válhatnak, és ehhez még hozzá is tehet, ha egy tanár a vallási meggyőződését a magatartása és még inkább az öltözködése által kifejezésre is juttatja.⁶⁶ Az EJEB egy későbbi, 2014-ben született döntésével ugyancsak jóváhagyta az egész testet – így az arcot is – elfedő muszlim vallási viselet állami tilalmát. Az EJEB szerint annak a kérdésnek az eldöntése, hogy engedélyezni kelljen-e, hogy nyilvános helyeken lehessen arcot eltakaró kendőt hordani, alapvetően az adott társadalmat illeti.⁶⁷ Az egész test eltakarása ugyanis korlátozza a társadalomban a nyitott kommunikációt és a társadalmi érintkezéseket, mert egy eltakart arc már eleve egyfajta elhatárolódást fejez ki. Ebből következően ilyen kérdések eldöntésénél a mindenkorai államot széles mozgástér illeti meg a mérlegelés tekintetében.⁶⁸

Az Európai Unió egyik legfontosabb célja egy közös gazdaságpolitika kialakítása és megfelelő működtetése, így a gazdasági-vállalkozói tevékenységek jogi vonatkozásai rendkívül jelentősek az Európai Unió szempontjából.⁶⁹ Az EUB az úgynevezett Achbita-ügyben (Samira Achbita vs. G4S) 2017. március 14-én hozott döntésében elfogadhatónak tartotta, hogy egy vállalkozás korlátozza muszlim hitű munkavállalóját abban, hogy a munkaidő alatt fejkendőt viseljen. Lényeges, hogy a muszlim hölgynek már az alkalmazása időpontjában (2003) is érvényes volt a vállalkozásnál egy olyan szabály, amely szerint a vállalkozás alkalmazottjai a munkahelyükön semmilyen politikai, filozófiai, vallási meggyőződést kifejező szimbólumot nem viselnek.

⁶⁴ BverfG, Beschluss vom 27.01.2015, Az. 1 BvR 471/10. Rn. 110.

⁶⁵ BverfG, Beschluss des Zweiten Senats vom 14. Januar 2020 – 2 BvR 1333/17. Rn. 77.

⁶⁶ Dahlab v. Switzerland, ECHR (2001), App. no. 42393/98. 4a.

⁶⁷ S.A.S v. France, ECHR (2014), App. no. 43835/11. 153.

⁶⁸ S.A.S v. France, ECHR (2014), App. no. 43835/11. Mn. 155.

⁶⁹ Stephan Hobe: *Europarecht*. 9. Aufl. München, Franz Vahlen, 2017. 290.

Mivel ez a belső szabály valójában a magánvállalkozás valamennyi munkavállalójával szemben objektív, a munkavállalók vallási és világnézeti meggyőződésére nézve megkülönböztetés nélkül érvényesült, így valamennyi munkavállalót egyenlő módon kezeltek, a muszlim hölgygel szemben nem valósult meg diszkrimináció.⁷⁰ Az EUB szerint a munkaadó azon akarata, amely szerint az alkalmazottainak az ügyfelek felé semleges képet kell közvetíteniük vallási-világnézeti szempontból, hozzátartozik a vállalkozói szabadsághoz (Alapjogi Charta 16. cikk), és jogszerűnek tekintendő mindaddig, amíg a vállalkozás a semlegesség és az egyenlő bánásmód követelményét következetesen alkalmazza.⁷¹ Az EUB a tárgykörben 2021-ben hozott legújabb döntésében lényegében ugyanezt az érvanyagot ismételte meg.⁷²

Az Achbita-ügytől eltérően az Európai Unió Bírósága elutasította a muszlim fejkendő viseletének tiltását a Bougnaoui-ügyben (Asma Bougnaoui vs. Micropole). A tárgy ebben a jogvitában is a munkaadó egy esetleges diszkriminatív intézkedésének megítélése volt a fejkendő viseletének korlátozása miatt, azonban az Achbita-ügytől eltérően ennél a privát szoftvertársaságnál nem volt semmilyen általános előírás, amely objektív belső szabályként határozta volna meg a munkavállalók semlegességét az ügyfélkezelés vonatkozásában. Az elbocsátás indoka – más egyéb objektív szakmai követelmények hiányában – inkább pusztán a vállalkozás egyfajta szubjektív akarata volt arra irányulóan, hogy eleget tegyen egyes ügyfelei óhajának.⁷³

Összegzés

A fenti ügycsoport rövid vizsgálata alapján is észrevehető, hogy a különböző – nemzeti avagy európai szintű – bírósági fórumok számára az elmúlt évtizedekben jelentős kihívást jelentett a vallásszabadsággal összefüggő jogi ügyek megítélése. Ennek legfőbb okát – a változó társadalmi feltételek mellett – az állami semlegesség és az ügynevezett negatív vallásszabadság kontúrjai meghatározásának nehézségei jelentették. Amint az legvilágosabban a nagy tekintéllyel és nemzetközi befolyással bíró szövetségi szintű német alkotmánybíróság joggyakorlatából is tükröződik, jelentős konfliktuspotenciál rejlik abban, hogy a vallásszabadság pozitív és negatív oldalának határvonalát hol húzzák meg pontosan: amennyiben a jogalkotás, illetőleg a jogalkalmazás során a pozitív aspektus kap helyt, vagyis inkább a vallásukat gyakorló és a hitbéli meggyőződésüket megvalló polgárok vallásszabadsághoz fűződő

⁷⁰ C-157/15. sz. Samira Achbita és Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding kontra G4S Secure Solutions NV ügyben 2017. március 14-én hozott ítélet, 28–30.

⁷¹ C-157/15. sz. ügy, 43.

⁷² C-804/18. sz. I. X. és M. H. Müller Handels GmbH kontra WABE eV és M. J. ügyben 2021. július 15-én hozott ítélet, 55.

⁷³ C-188/15. sz. Asma Bougnaoui és Association de défense des droits de l’homme (ADDH) kontra Micropole SA ügyben 2017. március 14-én hozott ítélet, 19.

jogai kerülnek érvényesítésre, az a kényszerű konfrontáció révén – egy iskolában vagy egy magánvállalkozásnál egy munkahelyen – nagyobb eséllyel eredményezhet nyugtalanságot, konfliktusokat, amelyek később közösségi, akár társadalmi szinten is feszültségeket eredményezhetnek. Ellenben ha az állami szabályozás a vallásszabadság negatív oldalát érvényesíti, vagyis azoknak a személyeknek a jogait, akik a vallásoktól, avagy egy-egy vallástól, annak gyakorlásától és megvallásától inkább távolságot tartanak, az az emberi kapcsolatok és a társadalom szekuláris karakterét erősítheti erősen. Ez azonban sok tekintetben szemben áll azzal, mint amit a vallásszabadság biztosítása jogtörténeti eredete szerint megcélzott, vagyis egy konkrét – akár jelentős kisebbségben levő – hitbéli meggyőződés védelmét. Ezt az ellentmondást a német alkotmányjogi gondolkodás jelenleg egy úgynevezett „nyitott, kooperatív” modell érvényesítésével igyekszik áthidalni, míg Franciaországban a merevebb laicizmus egyértelműen a közzféra direkt szekularizációját eredményezi, ahogyan az Európai Unió Bíróságának döntése a vállalkozói szabadság megerősítésére vonatkozólag a vallásszabadsággal szemben. Ezekről az alkotmányjogi fogalmakról zajló viták valójában mind szoros kapcsolatban állnak az esetlegesen állami-társadalmi szinten megfogalmazott igényekkel a kulturális-nemzeti identitás megőrzésére, amelyet az alapszerződések szerint az Európai Unió és a Lautsi-ügyben megfogalmazott álláspont alapján bizonyos korlátokkal az Emberi Jogok Európai Bírósága is tekintetbe vesz. Az összképet tekintve tehát ugyan egyértelműek bizonyos szekuláris tendenciák, mégis vegyesebb a kép, amelyet minden bizonnyal az Európai Unió politikai sorsának alakulása nagyban befolyásol majd.

New Challenges for Freedom of Religion in European Law

Abstract

Religious freedom has not only played an important role in the history of law and the development of fundamental rights thinking, but continues to be a fertile ground for a differentiated approach to constitutional debates today. The reason is that religious freedom in fact protects several – somewhat distinct – aspects of religious belief and seeks to identify the individuals in religious conflicts who need protection. The extension of the scope of state neutrality and the legal protection of the negative side of religious freedom has nevertheless led to a complex situation, as it may, on the one hand, harm the desire of some European states to preserve their cultural identity and, on the other hand, lead to a contradictory situation: negative religious freedom may place individuals who wish to distance themselves from religions under constitutional protection against religious people.

Keywords: freedom of religion, headscarf debates, islam, Court of Justice of the European Union, European Court of Human Rights, negative religious freedom, state neutrality

Irodalomjegyzék

- Almeida, Dimitri: *Laizität im Konflikt. Religion und Politik in Frankreich*. Wiesbaden, Springer, 2017.
- Bill of Rights Institute: *Reynolds vs. United States* (é. n.). Online: <https://billofrightsinstitute.org/e-lessons/reynolds-v-united-states-1879>
- Blackford, Russell: *Freedom of Religion and the Secular State*. West Sussex, Wiley-Blackwell, 2012.
- Böckenförde, Ernst-Wolfgang: BVerfG, 24.6.2004 – 2 C 54.03. Das „islamische Kopftuch“ in Baden-Württemberg. *JuristenZeitung*, 59. (2004), 23. 1180–1190.
- Byrnes, Timothy A. – Peter J. Katzenstein: *Religion in an Expanding Europe*. New York, Cambridge University Press, 2006. 286–287.
- Ekardt, Felix – Verena Lessmann: EuGH, EGMR und BVerfG: Die dritte Gewalt im transnationalen Mehrebenensystem. *Kritische Justiz*, (2006), 4. 381–385.
- El-Menouar, Yasemin: The Religious Landscape in Europe. *Europe-infos.eu*, 2017. november. Online: www.europe-infos.eu/the-religious-landscape-in-europe
- Epping, Volker – Christian Hillgruber (szerk.): *Beck'scher Online. Kommentar Grundgesetz (BeckOG GG)*. München, C. H. Beck, 2019.
- Fülbier, Ulrich: *Die Religionsfreiheit in der Bundesrepublik Deutschland und den Vereinigten Staaten von Amerika unter spezieller Berücksichtigung der jeweiligen Methodik der Verfassungsinterpretation*. Berlin, Duncker & Humblot, 2003.
- Heinig, Hans Michael: „Säkularismus“ und „Laizismus“ als Anfragen an das säkulare Religionsrecht in Deutschland. In Lothar Häberle – Johannes Hattler (szerk.): *Islam – Säkularismus – Religionsrecht. Aspekte und Gefährdung der Religionsfreiheit*. Berlin–Heidelberg, Springer, 2012.
- Henkes, Christian – Sascha Kneip: Von offener Neutralität zu (unintendiertem) Laizismus: Das Kopftuch zwischen demokratischem Mehrheitswillen und rechtsstaatlichen Schranken. *Leviathan*, 38. (2010), 4. 589–616.
- Hobe, Stephan: *Europarecht*. 9. Aufl. München, Franz Vahlen, 2017.
- Hufen, Friedhelm: *Staatsrecht II. Grundrechte*. 7. Aufl. München, C. H. Beck, 2018.
- Krüger, Herbert: *Allgemeine Staatslehre*. 2. Aufl. Stuttgart, Kohlhammer, 1966.
- Lehmann, Max – Herman Granier: *Preußen und die katholische Kirche seit 1640: Nach den Acten des Geheimen Staatsarchives*. Vol. II. (h. n.), Nabu, 2012.
- Mick-Schwerdtfeger, Anne: *Kollisionen im Rahmen der Religionsausübung. Eine Analyse am Beispiel ausgewählter Fallkonstellationen*. Aachen, Shaker, 2008.
- Müller-Volbehr, Jörg: Positive und negative Religionsfreiheit. Zum Kruzifix-Beschluß des BVerfG. *JuristenZeitung*, 50. (1995), 20. 996–1000.
- Neyer, Gerda – Gunnar Andersson – Hill Kulu (szerk.): *The Demography of Europe*. Dordrecht, Springer, 2013.
- Patrick, John J. – Gerald P. Long: *Constitutional Debates on Freedom of Religion: A Documentary History*. Westport–London, Greenwood, 1999.
- Sachs, Michael: *Grundgesetz. Kommentar*. 8. Aufl. München, C. H. Beck, 2018.
- Schlaich, Klaus: *Neutralität als verfassungsrechtliches Prinzip*. Tübingen, J. C. B. Mohr, 1972.
- Schmidt-Bleibtreu, Bruno – Franz Klein – Hans Hofmann – Hans-Günter Henneke – Philipp Birkenmaier – Hermann Butzer – Kerstin von der Decken (szerk.): *GG Kommentar zum Grundgesetz*. 14. Aufl. Köln, Carl Heymanns, 2018.
- Stein, Ekkerhart – Frank Götz: *Staatsrecht*. 21. Aufl. Tübingen, Mohr Siebeck, 2010.

- Von Münch, Ingo – Philip Kunig (szerk.): *Grundgesetz-Kommentar*. 5. Aufl. Bd. 1. München, C. H. Beck, 2000.
- Zucca, Lorenzo: *A Secular Europe. Law and Religion in the European Constitutional Landscape*. Oxford, Oxford University Press, 2012.

Bírószági határozatok

- BverfG, Urteil vom 14.12.1965, Az. 1 BvR 413/60, 1 BvR 416 /60, BverfG 93.
- BverfG, Beschluss vom 16.10.1968, Az. 1 BvR 241/66.
- BverfG, Beschluss vom 17.07.1973, Az. 1 BvR 308/69, BverfG 42, 321.
- BverfG, Beschluss vom 16.05.1995, Az. 1 BvR 1087/91.
- BverfG, Beschluss vom 13.10.1998, Az. 2 BvR 1275/96.
- BverfG, Urteil vom 19.12.2000, Az. 2 BvR 1500/97, BverfG 102, 370.
- BverfG, Urteil des Zweiten Senats vom 24. September 2003 – 2 BvR 1436/02.
- BverfG, Beschluss vom 27.01.2015, Az. 1 BvR 471/10.
- BverfG, Beschluss des Zweiten Senats vom 14. Januar 2020 – 2 BvR 1333/17.
- Dahlab v. Switzerland, ECHR (2001), App. no. 42393/98.
- Sinan Isik v. Turkey, ECHR (2010), App. no. 21924/05.
- Lautsi v. Italy, ECHR (2011), App. no. 30814/06.
- Krupko and others vs. Russia, ECHR (2014), App. no. 26587/07. Concurring opinion of Judge Pinto De Albuquerque
- S.A.S v. France, ECHR (2014), App. no. 43835/11.
- C-157/15. sz. Samira Achbita és Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding kontra G4S Secure Solutions NV ügyben 2017. március 14-én hozott ítélet
- C-188/15. sz. Asma Bougnaoui és Association de défense des droits de l’homme (ADDH) kontra Micropole SA ügyben 2017. március 14-én hozott ítélet
- C-804/18. sz. I. X. és M. H. Müller Handels GmbH kontra WABE eV és M. J. ügyben 2021. július 15-én hozott ítélet